

ТАРАС РЕМАРЧУК

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ РОМАНА ШУХЕВИЧА НА ПОВОЄННУ БОРТЬБУ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

На історію розвитку та розмах українського національно-визвольного руху 40-х—50-х рр. ХХ ст. чи не найпомітніший вплив справив Роман Шухевич ('Тарас Чупринка', 'Щука', 'Тур'), який у вказаний період був керівником Організації Українських Націоналістів (бандерівців) — ОУН(б) — на українських землях, Головним командиром Української Повстанської Армії (УПА) та Головою Генерального Секретаріату й генеральним секретарем військових справ Української Головної Визвольної Ради (УГВР).

Із наближенням сотих роковин від дня народження Романа Шухевича усе актуальнішими стають дослідження, присвячені життю та діяльності видатного сина України, надто що досі монографій про цю особу написано не так уже й багато.

Мета цієї статті — дослідити еволюцію поглядів Р. Шухевича на форми та методи визвольної боротьби проти комуністичного режиму у післявоєнний період та прослідкувати її вплив на тактику діяльності ОУН і УПА.

У другій половині 1943 — на початку 1944 рр., коли стало точно відомо, що Німеччина війну програє і на західноукраїнські землі повернеться радянська влада, в середовищі керівництва ОУН та УПА розглядали можливі варіанти розвитку подій. Під час нарад, зборів, конференцій звучали думки як про складання зброї перед комуністичною владою, легалізацію руху, так і про широкомасштабну боротьбу з більшовицьким режимом. Однак прихильників другого варіанту було набагато більше, що й визначило подальші кроки українського визвольного руху.

Наприкінці жовтня 1943 р. поблизу с. Мелна на Львівщині відбулася нарада керівництва УПА, обласних провідників та військових референтів ОУН(б). Очолювали її член Бюро Проводу ОУН Дмитро

Маївський – ‘Тарас’ і шеф Головного військового штабу УПА Дмитро Грицай — ‘Перебийніс’. Присутній на нараді Роман Шухевич — ‘Тур’ виступив з головною директивною доповіддю. У ній він проаналізував міжнародну ситуацію, наголосив на програшній для Німеччини розв’язці війни, а оскільки збройного конфлікту між західними державами та Радянським Союзом ближчими роками не намічалось, — закликав «приготуватись до затяжної збройної та підпільної боротьби проти нової большевицької окупації» та створювати в перехідний період упівські відділи у лісистих та гірських місцевостях¹. УПА, на думку Р. Шухевича, була потрібна з кількох причин: 1) для оборони українського населення від німецьких, радянських та польських військ; 2) щоб залучити до неї якомога більше молоді, особливо тієї, яка перебувала на нелегальному становищі; 3) оскільки український народ у Другій світовій війні повинен був виступати самостійно і змагатися за власну державну незалежність; 4) щоб при можливій зміні ситуації у світі на початку нової війни стати ядром майбутньої української армії². Тобто у баченні майбутньої боротьби Р. Шухевич поєднав партизанські дії відділів УПА з діяльністю розгалуженої та добре законспірованої підпільної мережі.

Остаточно рішення щодо збройної протидії відновленню радянської влади керівництво ОУН та УПА ухвалило на розширеній раді командування групи УПА-«Північ» за участі делегатів від Проводу ОУН 18 січня 1944 р. в с. Батьківці Мізоцького району на Волині³.

Як стверджує П. Мірчук, стосовно нового окупанта Р. Шухевич обрав таку ж тактику боротьби, як і проти німців. Тобто уникати збройних зіткнень відділів УПА з регулярними частинами Червоної армії, а спрямувати удар проти загороджувальних загонів та військ НКВД⁴.

Позицію ‘Т. Чупринки’ щодо майбутнього ОУН та УПА після закінчення Другої світової війни відображає також стенограма Великого збору УГВР, що проходив 11—14 липня 1944 р. поблизу с. Сприня на Львівщині. Зокрема, Р. Шухевич зазначив, що тільки

¹ Галаса В. *Наше життя і боротьба. Спогади.* — Львів, 2005. — С. 44.

² Там само — С. 44—45.

³ Макаруч С. *Радянські методи розправи з бандерівцями (1944–1950 рр.) // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис.* — 2001. — № 5–6. — С. 354.

⁴ Mirchuk P. *Against the invaders. Taras Chuprynka — Roman Shukhevych. Commander-in-Chief of the UPA.* — New York, 1977. — P. 90.

орієнтація на власні сили у боротьбі проти окупантів України дасть визвольному рухові максимум користі. Тому, стверджував він: «[...] або будемо гинути спокійно, або боронитися [...] Майбутня боротьба є справою не легкою, але не має іншого виходу»⁵.

У стенограмі зафіксовано відповідь Р. Шухевича на пропозицію емігрувати всім чільним керівникам українського визвольного руху. Зокрема, він наголошував на непевності такого варіанту. Виїхати за кордон, на його думку, повинні були лише ті діячі, які перебували під явною загрозою арешту після відновлення радянської влади, а також люди, непридатні до боротьби⁶. Така позиція впливала з його загалом негативного ставлення до еміграції, яка «активно думає про заробіток грошей та не здатна до творчої політичної роботи»⁷.

Р. Шухевич вважав, що в майбутній тактиці українського національно-визвольного руху пріоритетом мали стати пропаганда ідеї незалежності України та поширення підпільної мережі на східно-українських землях. «Якщо ми загинемо на Сході в рейдах, то залишимо Схід для нового відродження», – казав він⁸. Саме з населення східноукраїнських земель, на думку ‘Т. Чупринки’, український визвольний рух у перспективі мав черпати основні свої кадри⁹. У повоєнний період ця думка активно втілювалася в життя.

На Першому великому зборі УГВР Головний командир УПА зробив ще одну важливу заяву — під час розмови з Миколою Лебедем він вказав на те, що визвольний рух, спираючись на власні сили, зможе протриматися ще три роки¹⁰. Бачимо, що Р. Шухевич дещо недооцінив можливості повстансько-підпільних форм боротьби.

Восени 1944 р. вся територія України була звільнена від німецьких загарбників. Для ОУН та УПА це означало початок боротьби проти радянської влади та її репресивних органів.

⁵ Стенограма Великого Збору УГВР // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 26: *Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали*. – Кн. 4: *Документи і спогади*. – С. 472.

⁶ Там само.

⁷ Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів, 2005. – С. 84–85.

⁸ Стенограма Великого Збору УГВР. – С. 472.

⁹ Галаса В. *Пам'яті великого воїна і політичного діяча Романа Шухевича // Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто–Львів, 2007. – Т. 45: *Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА*. – С. 463.

¹⁰ Уроковини загибелі Романа Шухевича. Інтерв'ю з Миколою Лебедем Петра Содоля // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 45. – С. 290.

На одному з чергових засідань Проводу ОУН кінця жовтня — початку листопада 1944 р., на якому були присутні Р. Шухевич, Д. Маївський, Д. Грицай, Я. Бусол, В. Кук і Д. Клячківський, командувач повстанської армії висловив думку, що західноукраїнське населення «майже на 100% проти совітської влади»; жителі ж Великої України «в більшості прийняли совітів як певну полегшу по німецькій окупації»¹¹. Але водночас він застерігав, що «передчасне витягнення революційних сил було б пагубним у стратегії революції»¹².

5—6 лютого 1945 р. поблизу м. Бережан Тернопільської області відбулася нарада Проводу ОУН(б) за участю Р. Шухевича, Д. Маївського, Я. Бусла, Р. Кравчука, М. Арсенича та ін. Її скликали, щоб виробити головні принципи розбудови підпілля у підрадянських умовах¹³. На пропозицію Р. Шухевича Бюро Проводу організації очолив С. Бандера, а командир УПА став другим членом Бюро та провідником на українських землях. Я. Стецько був обраний третім учасником керівного органу ОУН(б). Такі заходи зміцнили організаційну структуру та унеможливили, принаймні на деякий час, розкол між оунівцями на українських землях і за кордоном.

Після закінчення Другої світової війни Головний командир УПА поширив на західноукраїнських землях відозву «Бійці і командири Української Повстанської Армії» (травень 1945). У тексті звернення наголошувалося на внескові українських повстанців у розгром Німеччини і на необхідності продовжувати боротьбу з комуністичним режимом. Р. Шухевич вказував, що існування визвольних рухів інших народів Радянського Союзу та наявні протиріччя на міжнародній арені можуть призвести до вибуху нової війни і вдалого вирішення української проблеми. Тому він закликав повстанців і підпільників не капітулювати перед радянською владою, а «новими методами боротьби, пристосованими до нової обстановки, дайте відповідь ворогові на його наступ»¹⁴.

¹¹ Кентій А. *Українська Повстанська Армія в 1944 – 1945 рр.* – К., 1999. – С. 160.

¹² Там само – С. 161.

¹³ *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичний нарис / Відп. ред. С. Кульчицький.* – К., 2005. – С. 358.

¹⁴ *Бійці і командири Української Повстанської Армії (5 травня 1945 р.) // УПА в світі: лі документи з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942-1950 рр. (Збірка документів).* – Б. м., 1957. – Ч. 1. – С. 133–135.

Від імені Проводу ОУН(б) на українських землях по завершенні війни також розповсюджено декларацію, чиї головні ідеї збігалися з ідеями відозви Головного командира УПА, щоправда тут докладніше описано методи і тактику подальшої діяльності визвольного руху. Так, у документі йшлося про доконечну боротьбу супроти комуністичного режиму, збереження і розбудову «революційних сил народу» та виховання нових борців, про перехід із «масових форм підпільної роботи на вужчі, індивідуальні форми конспірації з кількості на якість, з екстенсивної на інтенсивну роботу вглиб, а не вшир»¹⁵. Мовилося, що важливо ліквідувати другорядні фронти на підставі боротьби зі спільним ворогом. Завершувалася декларація заявою про те, що Провід ОУН залишиться на українських землях і «рам'я в рам'я з революціонерами й повстанцями ми підемо в першій лінії до дальшої боротьби за волю. Ми знаємо і віримо, що недалекий вже час остаточного визволення українського народу і створення самостійної держави і цю віру передаємо народові. Ми хочемо разом з народом дійти до остаточної Великої Меті»¹⁶.

Отже, наприкінці Другої світової війни і в перші повоєнні роки Головна Команда УПА, Провід ОУН(б) стояли за продовження визвольної боротьби, яка в нових обставинах мусила змінити методи і перейти на індивідуальні засади. Тобто вже тоді було закладено передумови майбутнього розформування повстанських відділів і переходу їхніх учасників у глибоке підпілля. Недарма Л. Шанковський вказує, що ще наприкінці осені 1944 р. Р. Шухевич був готовий до розформування УПА та переведення її особового складу до підпільної, добре озброєної мережі¹⁷.

Щоб створити боездатні повстанські загони та відсіяти ідейно хитких членів, а також осіб, які мали слабке здоров'я і тому не могли продовжувати боротьбу, Головний командир УПА навесні 1945 р. проголосив «демобілізацію» частини її особового складу¹⁸. Наказ легалізуватися отримали й окремі повстанці та підпільники з метою

¹⁵ Декларация Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів. (Збірка документів) – Б. м., 1955. – С. 140.

¹⁶ Декларация Проводу Організації Українських Націоналістів... – С. 142.

¹⁷ Шанковський Л. Генерал Тарас Чупринка – стратег визвольної боротьби УПА // Визвольний шлях. – 1980. – Жовтень. – Кн. 10 (391). – С. 1155–1169.

¹⁸ Mirchuk P. Against the invaders. Taras Chuprynka – Roman Shukhevych. – P. 94.

влитися в радянські органи влади, партійні та господарчі структури. Там вони мали збирати інформацію про комуністичний режим, формувати підпільні клітини в радянсько-партійних установах.

На початку літа 1945 р. відбулися структурно-організаційні зміни у визвольному русі: великі відділи УПА поділено на дрібніші. ОУН активно розбудовувала мережу нелегальних проводів, станиць¹⁹. У другій половині 1945 р. реорганізовано структуру ОУН на українських землях, тепер вона поділялася на більші крайові проводи, до яких входили менші крайові керівні звена. Скасовувались обласні та підрайонні проводи, жіноча мережа²⁰.

12 листопада 1945 р. Крайовий провід ОУН поширив інструкцію для надрайонних провідників за підписом Р. Шухевича. Провідна настанова документа — залучати якомога ширші маси українського народу до національно-визвольної боротьби. «Ми не сміємо допустити того, щоб у боротьбі брав участь тільки революційний актив, бо тоді маса залишеться без провідного елемента і не буде здатна докінчити боротьбу», — писалося в інструкції²¹.

Щоб досягнути цієї мети, активізовувалось оунівське підпілля в містах. Особливу увагу зверталось на молодь, яку потрібно було відлучити від участі у комсомольських і піонерських організаціях, виховувати в національно-патріотичному дусі. «Нам потрібно поставити за завдання, щоб в короткому часі на нашому терені не існувала ані одна комсомольська організація»²². Тобто керівництво визвольного руху стояло на тому, щоби залучити якомога більше представників різних прошарків українського населення, що дало б можливість розгорнути всенародну боротьбу

У спогадах про 'Т. Чупринку' однієї з його знайомих наведено такі слова Командира: «Я знаю, що скорше чи пізніше згину від ворожої кулі. Старим я не буду напевне. Я не боюся за нашу будуччину, коли знаю, що наші засуджені сільські хлопці гинуть з окликом: "Нехай живе Україна". Любов до визвольного змагання є в них більша за любов до особистого життя»²³.

¹⁹ *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія.* — С. 365.

²⁰ *Там само* — С. 369.

²¹ *Там само* — С. 371.

²² *Там само* — С. 372.

²³ *Оксана. Спомини львов'янки // Визвольний шлях.* — 1970. — Березень. — Кн. 3 (264). — С. 332–333.

Наприкінці 1945 р. Р. Шухевич у святковому наказі з нагоди Різдва та Нового року підбив підсумки першого повоєнного року боротьби повстанців та підпільників у нових умовах. На його думку, УПА довела свою боєздатність і найбільшим її досягненням було те, що вона «зуміла уникнути вирішального удару НКВС, мистецьки маневруючи та розчленовуючись на невеликі бойові групи та гуртуючись в більші одиниці»²⁴.

Перші роки протистояння з радянським режимом, особливо «велика блокада» січня—липня 1946 р., принесли ОУН та УПА величезні втрати серед особового складу, нестачу зброї, харчів та показали неефективність великих загонів. Отож Р. Шухевичу потрібно було змінювати тактику повстанських формувань, реорганізувати структуру визвольного руху, щоб забезпечити ефективне функціонування протягом тривалого часу та звести до мінімуму власні втрати²⁵.

Липнем 1946 р. датовано відозву Головного командира повстанської армії «Бійці і командири УПА». У ній Р. Шухевич звернув увагу на величезні зусилля, що їх радянський режим докладає до боротьби з визвольним рухом, — через це деякі відділи втратила до половини особового складу. Також не сприяла вирішенню українського питання і міжнародна ситуація, а сподівання на конфлікт між західними державами та Радянським Союзом, на його погляд, були передчасними. За таких умов могла допомогти нова тактика: «Скриті, невловимі, Ви негайними, блискавичними ударами вдаряти будете ворога там, де він того ніяк не сподівається [...] Ви докажіть ворогові, що Української Революції задушити не можна, що форми боротьби, які ви сьогодні приймаєте, — це тимчасові форми; що незабаром прийде час чергового переходу до ширших повстанських дій, які завершаться вже повною перемогою — створенням Української Самостійної Соборної Держави»²⁶. Це був перехід від партизанської до підпільної боротьби, який, зауважмо, дав бажані результати.

Протягом літа—осені 1946 р. були демобілізовані майже всі сотні Воєнних округ «Буг», «Лисоня» та відділи УПА-«Північ». Надалі діяли тільки відділи у районах Карпат і Польщі, а також сотня

²⁴ Кентій А. *Українська Повстанська Армія в 1944 – 1945 рр.* – С. 187.

²⁵ *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія.* – С. 399.

²⁶ *Відозва Головного Командира до УПА. Бійці й Командири УПА! (липень 1946 р.) // УПА в світлі документів...* – С. 166–168.

«Переяслави», що забезпечувала зв'язок між підпіллям на території СРСР та Польщі²⁷.

Практично у всіх своїх наказах Головний командир УПА 'Т. Чупринка' закликав не капітулювати перед окупантами України, а боротися до переможного кінця. Наприклад, у наказі на день Свята зброї і боротьби (серпень 1946) зазначалося: «Для Неї, для України, для її визволення і волі, — є в наших твердих повстанських руках наша зброя. Її здобули ми в найважчих умовах, власними руками на ворогах, і тепер держимо твердо та не кинемо її, доки не переможемо і, доки не завершимо нашої боротьби новою, але вже повною і тривалою перемогою, доки не відчинимо знову київських Золотих Воріт Свободи!»²⁸.

Наказ на день 22 січня «Український народе! Українські повстанці!» від 1947 р. містив таке звернення Р. Шухевича: «Пригадуємо, що не зложимо зброї, не перервемо боротьби, не завернемо з шляху Національної Революції, доки знову не здійснимо цього великого Святого Ідеалу, доки не здобудемо Української Національної Держави!»²⁹.

У своєму зверненні до повстанців та підпільників у третю річницю від створення повстанської армії (12 жовтня 1947) Головний командир УПА наголосив на тому, що радянській владі вже тривалий час не вдається знищити визвольний рух, а ОУН та УПА у протистоянні з ворогами України досягли значних результатів. Зокрема, було вбито ряд керівників ворожих армій, здійснено напади на районні та обласні центри, проведено успішні рейди повстанських відділів українськими землями та територією сусідніх держав. Тому, підсумовував 'Т. Чупринка': «В нинішній святковий день УПА з гордим чолом глядить у майбутнє, що завершить нові визвольні змагання — перемогою!»³⁰.

На нашу думку, такі накази та відозви були реакцією на явку з повинною частини повстанців, що повірили численним зверненням радянської влади, деяку деморалізацію учасників визвольного

²⁷ Мороз В. *Завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях // Визвольний шлях. — 2004. — Серпень. — Кн. 8 (677). — С. 74.*

²⁸ *Наказ в день свята зброї і боротьби (серпень 1946) // Визвольний шлях. — 1987. — Жовтень. — Кн. 10 (475). — С. 1083.*

²⁹ *Наказ на день 22 січня! Український народе! Українські Повстанці! // Визвольний шлях. — 1987. — Жовтень. — Кн. 10 (475). — С. 1081.*

³⁰ *Бійці і командири УПА. Члени революційного підпілля! // УПА в світлі документів... — С. 185–187.*

руху внаслідок тривалої боротьби, великих втрат серед них, а також масштабних репресій радянської влади щодо їхніх родин. Керівництво повстанської армії намагалося піднести дух рядових членів, які тривалий час змагались у тяжких умовах із переважними силами супротивника, були фізично та морально виснажені.

Усвідомлюючи згубні наслідки розпорошення сил у боротьбі проти комуністичного режиму, Головний командир УПА 25 вересня 1947 р. видав заяву, в якій підтвердив право УГВР репрезентувати визвольну боротьбу на українських землях, вказав на підпорядкування повстанських відділів УГВР як єдиному керівництву, а також наголосив на надпартійній основі УПА. Причиною появи такого документа стали непорозуміння серед української еміграції, а точніше між Закордонним представництвом УГВР та старшими оунівськими діячами, щодо того, хто має репрезентувати український національно-визвольний рух на міжнародній арені. Закінчувалася заява такими словами: «Головне Командування Української Повстанської Армії сподівається, що ця Заява внесе еміграції повну ясність у висвітлених нами питаннях, і вірить, що українська як стара, так і нова еміграція потрапить стати понад вузькопартійні суперечки, й потрапить гідно репрезентувати наш народ перед світом, що вона йтиме разом зі скривавленим у боротьбі Краєм під керівництвом УГВР до великої Мети — УССД (Української Самостійної Соборної Держави. – Р. Т.)»³¹.

У жовтні 1949 р. керівники ОУН та УПА різних рангів підписалися під колективним документом — «Зверненням воюючої України до всієї української діаспори». Свій підпис поставив також Р. Шухевич. Наскрізна ідея звернення — сконсолідувати сили еміграції та українського визвольного руху навколо ідеї здобуття незалежності України, об'єднати партійні структури заради цієї мети. «Воююча Україна рішуче вимагає від української еміграції повної єдності, єдності не на словах, а на ділі, єдності дієвої, а не паперової, єдності на базі визвольної боротьби народу на українських землях»³².

Проаналізувавши всі позитиви та негативи існування повстанських відділів, Р. Шухевич наказом від 3 вересня 1949 р. розпустив

³¹ Заява Головного Командування Української Повстанської Армії (25 вересня 1947 р.) // УПА в світлі документів... – С. 178–180.

³² Звернення воюючої України до всієї української еміграції // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1994. – Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. – Кн. 3: 1949–1952. – С. 27.

останні з них. Їхній особовий склад повинен був перейти до роботи у глибокому підпіллі³³.

У таких формах організована визвольна боротьба тривала до середини 1950-х рр., коли було ліквідовано майже всіх її керівників. Початком кінця героїчних змагань українців за власну державу стало вбивство 5 березня 1950 р. в с. Білогорща під Львовом Р. Шухевича. Згодом така ж доля чекала на більшість підпільників, які з честю виконували перший пункт Декалогу українського націоналіста: «Здобудеш Українську державу або згинеш в боротьбі за неї».

Як згадує Юрій Шухевич, якось батько сказав йому, що вони, старше покоління, приречені на загибель, а молодше покоління повинне в майбутньому очолити боротьбу за самостійність України³⁴.

О. Коваль в одній зі статей характеризує стратегію Головного командира УПА як таку, що мала не лише ліквідувати міф про непереможність Росії, але також і вплинути на ігнорування визвольної боротьби поневолених народів СРСР у світі. Саме з такою метою, на думку дослідника, було здійснено рейди УПА на Захід³⁵.

Відомий оунівський діяч М. Прокоп зауважує, що 'Тарас Чупринка' ніколи не впадав у крайності, був реалістом і саме завдяки цим рисам йому вдалося керувати боротьбою українського народу проти німецької окупації та радянського режиму такий тривалий час³⁶.

Отож, можна зробити висновок про те, що зміна обставин на міжнародній арені та ситуації в Україні зумовила поступову еволюцію поглядів Р. Шухевича на визвольний рух, який від широкої повстанської боротьби всього українського населення перейшов до партизансько-підпільної, а потім і до цілком підпільної. Наголос робився також на агітаційну роботу та поширення підпільної мережі у східноукраїнському регіоні. Такі заходи були відповіддю на боротьбу комуністичного режиму з ОУН та УПА, завдяки ним вдалося зберегти сили національно-визвольного руху, продовжити його існування, поширити інформацію про нього за кордоном.

³³ *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія.* – С. 424.

³⁴ *Шухевич-Березинський Ю. Мої зустрічі з батьком // Літопис Української Повстанської Армії.* – Т. 45. – С. 239.

³⁵ *Коваль О. Тарас Чупринка – Шухевич – людина, стратег, політик // Авангард.* – 1970. – Ч. 2 (94). – С. 86.

³⁶ *Прокоп М. Тарас Чупринка і його вплив на сучасну боротьбу // Сучасність.* – 1977. – Червень. – Ч. 6 (198). – С. 52.